

II. ФІЛОСОФІЯ ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ ТА НОВОГО ЧАСУ

Сергій Воробйов (м. Одеса)

старший викладач

Одеський національний

університет імені Іллі Мечникова

ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ ВІДРОДЖЕННЯ Й НОВОГО ЧАСУ В СВІТЛІ ДЕЯКИХ ТРАДИЦІЙ

Здійснено огляд окремих традицій викладання історії філософії Нового часу й доби Відродження. Обґрунтовано відмову від марксистської традиції, зокрема, “основного філософського питання” Енгельса. Запропоновано традиції, що походять від Р. Орбінського, А. Уймова. Також запропоновано спиратись на дихотомію протилежних видів умоспоглядання, що походять від Платона — й Арістотеля.

Ключові слова: *атеїстичний матеріалізм, пантеїзм, панентеїзм, деїзм, платонізм, перипатетизм, сутнісна онтологія, структурна онтологія, субстанція, складна ідея, метафізика, емпіризм, сенсуалізм.*

Навчальні курси на філософському факультеті ОНУ називаються “філософія Відродження”, “філософія Нового часу”. Насправді ж вони є історично-філософськими дисциплінами, котрі можна було б назвати більш точно “історія філософії доби Відродження”, “історія філософії Нового часу”. Філософія в університетах, що є загально відомим, існує в формі історії філософії.

Історія взагалі розглядається тут як наука про факти без претензії на їх генералізацію. Власне, науковість історії вичерпується тим, що вона оперує фактами, є сукупністю саме фактів. Філософія історії намагається як філософія підійти до фактів з точки зору деякої єдності. Тобто має місце “пошук єдності в різноманітті”.

Не всі історики помічають свій перехід з позиції науковця до позиції філософа історії. Тойнбі, зокрема, це помічав, бо розрізняв власне історичне дослідження й — умоспоглядальне. [1, с. 25], А Маркс — ні, бо знав лише про убожество філософії, а не — про убожество історизму.

Історія філософії має справу з роботами філософів, з текстами. Ці роботи є накопиченням положень (філософом), котрі можна розглядати як аналоги фактів для історії філософії. Позиція певного філософа, котрий подає своє суб'єктивне бачення історії філософії, нагадує “філософію історії філософії”. Традиція ж в історії філософії дуже нагадує вплив на індивідуальне бачення історії філософії з боку іншого передусім індивідуального ж її бачення, котре може стати колективним, ідеологічним. Вплив цей обумовлено авторитетом, модою, власним бажанням, насильницьким зовнішнім запровадженням тощо.

Марксистська традиція в історії філософії, зокрема, була нав'язуванням ідеологічного підходу до творів філософів, а також до місця цих філософів на шкалі наближення до ідеалу: марксистської філософії.

У розділі “Святого сімейства”, написаному Марксом про критичну битву з французьким матеріалізмом, часто-густо стикаємося з характеристиками філософів [2, с. 136-144], котрі (характеристики) ще до сьогодні є некритично вживані.

В курсі філософії Нового часу слушно спиратися на положення, які є більш відповідними філософським теоріям Нового часу (Модерну). Замість переважно невинуватеного вживання термінів „матеріалізм” та „ідеалізм” (вони майже повсякчас є завузькими, і не стільки філософськими, скільки ідеологічними) більш коректно буває користатися термінами „деїзм”, „пантеїзм” тощо. Наприклад, у відношенні до британських, французьких, американських деїстів, до Спінози.

Матеріалізм має сенс розглядати передусім як атеїстичний, оскільки саме так можна уникнути протиріч в трактуванні позиції того чи іншого мислителя. До того ж, можна помітити, що матеріалізм, як його визначає Енгельс у другому розділі роботи „Людвіг Фейєрбах і кінець німецької класичної філософії”, не

існує до появи у Франції напередодні революції 1789 року перших атеїстів: Ламетрі, Дідро, Гольбаха, Гельвеція.

Безумовно, є інші визначення матеріалізму. Зокрема, електронна версія Британської енциклопедії визначає матеріалізм в однойменній статті як вчення, де всі факти (включно з фактами людського мислення й волі, історії людства) каузально залежать від фізичних процесів і навіть можуть бути до них зведені. Розглядаються різні типи матеріалізму. Зокрема, мова йде й про так звану дійсничну форму матеріалізму [3, Materialism].

Згідно з таким визначенням, звичайно, матеріалістами можна вважати тих, зокрема, кого так називав Маркс в “Святому сімействі”: Ф. Бекона, Гоббса, Локка. Але це не те визначення, на яке спиралась марксистська історія філософії. Також очевидно, що історик філософії Маркс не спирався на визначення Енгельса. Маркс, як відомо, не був марксистом.

Подолання марксистської традиції можна пов’язати з запровадженням натомість деяких інших традицій.

Перша з них полягає в тому, що в історії філософії більш слушним є розглядати співіснування платонізму й перипатетизму як двох протилежних видів умоспоглядання. (Звичайним є також казати про платонічну й перипатетичну традиції. Але не зараз).

Друга традиція походить від роботи Роберта Орбінського, професора місцевого університету, коли він ще був Новоросійським імператорським, про англійський деїзм XVII і XVIII ст. [4, с.1-142]. І полягає ця традиція в тому, щоби приділяти більше уваги деїзмові, як вченню, котре переважає серед філософів-просвітителів.

Ще одна традиція поділу онтології на сутнісну і структурну походить від робіт А.І. Уймова [5, с. 83-109] і Л.М. Терентьевої [6, с. 28-29]. Також структурну онтологію - поряд з онтологіями натуральною (сутнісною) і — динамічною - розглядав А.Ю. Цофнас [7, с. 13-14].

Сутність онтології полягає в поділі буття на два різновиди: ідеальне й матеріальне. Звичайно, існує багато синонімічних пар для позначення цієї категорії-

альної опозиції. В філософії XVII століття такий підхід було запроваджено Декартом явно, в чіткій дуалістичній формі. Цей дуалізм співставив мислення та протяжність як дві субстанції, сутності, котрі в період механіцизму трактувались каузально, як першопричини. Звичайно, можна казати про споконвічний дуалізм західного мислення, або про співвідношення душі й тіла ще до відкриття Декарта. Після нього співставлення мислення - і протяжності, матеріальності стає сутнісним питанням для багатьох філософічно налаштованих письменників. Зокрема, й для вказаного вище Енгельса, котрому мусимо завдячити за постановку у дещо спрощеній формі „основного питання філософії” новітньої, а також і всієї взагалі. Після Енгельса були інші, сперечатися з якими не було прийнято. Протягом десятиліть в радянських вишах вивчали те, що є сутнісним онтологічним підходом, навіть не здогадуючись про це.

В метафізиці Декарта пізнаємо форму платонізму доби складання механістичної парадигми. Головною рисою платонізму як різновиду умоспоглядання є підхід до сутності світу взагалі і окремих речей як до ідеалу, ейдосу, форми. Неоплатоніки починали з єдиного. Окремі матеріальні речі були результатом низки еманцій.

Перша сутність Арістотеля як окреме, індивідуальне передуює другій як універсалії. Таким чином, умоспоглядання в роботах Арістотеля спрямовано у бік цілковито протилежний умоспогляданню в творчому доробку Платона. В останнього воно починається з ейдетичного (у неоплатоніків – взагалі з „єдиного”).

Як показано А.І. Уйомовим, зокрема, в роботі про системні аспекти філософського знання [5, с. 85-86], хоча, звичайно, не лише в ній, структурна онтологія походить з першої філософії Арістотеля [8, с. 65-66], якщо взагалі не з “Категорій” [8, с. 97-98]. Згідно вчення про причини, матерія протиставляється формі, морфе, ейдосу, або, за сучасною термінологією, субстрат протиставляється структурі, річ – відношенням і властивостям. Розгляд буття як похідного від „речі”, „властивості” й „відношення” орієнтує філософа зовсім інакше, ніж підхід до цього буття лише як єдність духовного й матеріального (та чи інша

форма тотожності). В першому випадку починаємо з окремого, індивідуального, в останньому – з єдиного, загального, тотального.

Раціоналістична метафізика Нового часу сутнісно-онтологічно платонізує, в той час як емпірично-сенсуалістична тенденція філософує дещо інакше, структурно-онтологічно, на зразок Арістотеля.

Можна також стверджувати, що емпіризм філософії Просвітництва XVIII століття долає субстанційну онтологію в метафізиці XVII ст.

Достатньо згадати Бекона, Локка, Берклі, Г'юма. Звичайно, переважно епістемологічні твори цих філософів зазнають впливу структурно-онтологічних засад, що походять від Арістотеля, імпліцитно, оскільки явно ці засади були з'ясовані нещодавно. Але в роботах Локка, Берклі, Г'юма ми напевне не знайдемо субстанцію як причину буття. Вже сучасники Декарта Гоббс і Гассенді не сприймали його ідею субстанції.

У Локка субстанція втрачає свій онтологічний статус і переміщується в царину людського розуміння як одна з трьох видів складних ідей, котра є найменш прозорою та зрозумілою поряд з іншими складними ідеями: модусу й відношення. Збереження ідеї субстанції це данина картезіанському впливові?

Британські деїсти-матеріалісти від Толанда до Прістлі не розглядають матерію як субстанцію, а як субстрат в атомістичній або енергетичній її концепції. Субстратний підхід ближче до структури буття, ніж до його сутності.

Відмова від субстанцій як універсалій в номіналізмі Берклі лише посилюється в сенсуалістичному скептицизмі Г'юма.

Емпірична і сенсуалістична філософія Нового часу не вкладається в запропоновану схему сутнісної онтології, що походить безпосередньо від Декарта, а опосередковано від Платона.

Подібно до істин факту Ляйбніца, про які він казав, що для них потрібен інший принцип, ніж протиріччя, можна стверджувати, що для сенсуалізму Нового часу (а можливо і не тільки для нього) потрібна інша онтологія, котра спирається на окремі (індивідуальні) речі, властивості й відношення, тобто онтологія структурна.

Таким чином, викладання історично-філософських курсів, що стосуються доби Відродження і Нового часу, на філософському факультеті Одеського національного університету спирається на низку регулятивів, які витікають з зазначених вище традицій:

1. Уникати “основного філософського питання” в трактуванні Енгельса як спрощеної сутнісно-онтологічної ідеологеми: поділ філософів на ідеалістів і матеріалістів за ознакою певного визнання первинності і вторинності.

2. Розрізняти матеріалізм атеїстичний (там, де він дійсно має місце) — і деїзм, пантеїзм, панентеїзм.

3. Підкреслювати переважання пантеїзма (панентеїзма) в філософських концепціях Відродження від XV століття в різних формах, головним чином, в неоплатонічній, а за Нового часу — зростання значення деїзму від Чербері до Просвітництва XVIII століття.

4. Розглядати низку сучасників Декарта (Гоббса, Гассенді) як таких, що, на відміну від, наприклад, okazіоналістів, пройшли повз його геніальне сутнісно-онтологічне положення про субстанційність у відношенні до мислення і протяжності, котре надовго позначило предмет філософії, принаймні, для платонізуючих мислителів.

5. Зазначати невідповідність низці філософських вчень онтології сутнісної, некоректність її застосування до них. Йдеться переважно про сенсуалістичні доктрини Просвітництва.

Список використаних джерел:

1. Тойнби А.Дж. Постижение истории. - М.: Прогресс, 1991. -736 с.
2. Маркс К., Энгельс Ф. Святое семейство или критика критической критики... // Сочинения, издание 2, т. 2, с. 3-230. - М.: ГИПЛ, 1955. - 651 с.
3. Smart John Jameson Carswell. Materialism. *Encyclopaedia Britannica* from *Encyclopaedia Britannica 2006 Ultimate Reference Suite DVD*.

4. Орбинский Р.В. Английские деисты XVII и XVIII столетий // “Записки Новороссийского университета”, год 2, том 3 выпуск 1. - Одесса, 1868, с. 1 — 142.
5. Уемов А.И. Системные аспекты философского знания. - Одесса: Негоциант, 2000. - 160 с.
6. Терентьева Л.Н. Философские семинары. - Одесса, 1992. - 170 с.
7. Цофнас А.Ю. Философский минимум бакалавра. - Одесса: Наука и техника, 2007. - 120 с.
8. Уемов А.И. Метафизика. - Одесса: Астропринт, 2010. - 290